

Aalborg stift besat af de svenske 1658.

Af Henning Paulsen.

Efter Roskildefredens bestemmelser havde Svenskerne rømmet Jylland omkring d. 1. maj 1658, men allerede d. 6. august sejlede svenske tropper ud fra Kiel mod Korsør, og ved samme tid drog en svensk hærafdeling mod nord gennem Jylland. D. 20. august naaede de Hjørring, landet var besat¹).

I synsvidner og indberetninger om tilstandene efter svenskekrigene tales der stadig om den første (okt. 1657-maj 1658) svenske besættelses skatter, udskrivninger og plyndringer og om de lidelser, den brandenborgske og især den polske besættelse i 1659 førte med sig; kun hist og her og i ganske korte vendinger omtales denne anden svenske besættelse. Tingbøgerne, der ved adskilligt at berette om den frygtelige krig, er paafaldende tavse om begivenhederne i efteraaret 1658. Fra Vendsyssel er der fra denne periode kun en notits²) om, at Svenskens folk ved St. Mikkelssdagstide 1658 bortstjal en stud fra Birkelseegnen.

Har Københavns belejring optaget svenskernes opmærksomhed og kræfter i den grad, at de ikke ævnede at udsuge de besatte landsdele? Eller ligger der en politisk plan bagved? Var det, fordi den svenske konge den gang ikke bare kom som fjende, men som landets fremtidige hersker, at han vilde vise indbyggerne hensyn, vilde "konservere" dem og vinde deres hengivenhed som tro undersaatte? Eller har de allieredes fremrykning nødvendiggjort en svensk "frontforkortning"?

Besættelsen synes i hvert fald at være forløbet roligt uden større vanskeligheder. De nødvendige udskrivninger foretoges efter kgl. svenske "kammerordrer" af overkrigskommissær Seltmann i Aarhus gennem krigskommissæren i hvert stift.

Da krigskommissæren i Aalborg, Christoph Paul Jovius, var draget af lande, er nogle af hans papirer kommet købmand Harding Petersen, senere raadmand i Aalborg, i hænde, og han har saa d. 21. april 1659 overgivet pakken til Aalborg magistrat, fra hvis arkiv den senere er overført til Landsarkivets manuskriptsamling. Denne pakke indeholder en del koncepter til breve, forskellige lister og overslag over skatter og leverancer, samt enkelte egenhændige breve. I det følgende vil der blive gjort rede for det væsentligste af dette stof.

Med den tidligere svenske besættelse i frisk erindring har sikkert mange herremænd strax søgt den svenske konge om salvaguardiebrev for i det mindste at redde noget igennem denne nye hjem søgelse, men kun et er bevaret her blandt Jovius' papirer, naturligvis i afskrift, idet originalen beroede hos herremanden eller hans forpagter. Brevet er udstedt af Karl X Gustaf i hovedkvarteret i Utterslev d. 14. august til godset Boller i Børglum herred. Til godsets beskyttelse er der saa blevet indkvarteret et par soldater og maaske en officer, der

baade skulde have deres daglige forplejning og udstyres med tøj, gevær og ammunition. I en koncept, dateret Aalborg d. 28. august 1658, opfordredes alle militærpersoner til at afholde sig fra at plyndre og til at beflicte sig paa at beskytte godset Langholt og dets forpagter Lorentz Nielsen, der er taget under beskyttelse, "da det er kongens vilje, at undersaatterne konserveres og holdes ved deres hus, gaard og ejendom". Altfor effektiv var denne form for beskyttelse dog næppe.

Ved salvaguardier kunde enkelte punkter beskyttes, men landet som helhed laa jo aabent for plyndring og hærværk og maatte købe sig fri ved at love at betale brandskat; samtidig udskreves andre skatter som materialskat og proviantskat, og det blev paalagt de stedlige myndigheder, magistrater, herredsfogder og lægds mænd at opkræve disse skatter; kom de ikke ind med det gode, skred man til exekution, man lod militære afdelinger foretage inddrivningen med paaløbne udgifter!

Kun et fjerdingaar havde svenskerne været borte, saa de kunde hurtigt genopbygge deres skattevæsen³). Vendsyssel med Hanherrederne blev delt mellem to regimenter under obersterne Puttkammer og Heeder (Heide). Inden slutningen af august havde de faaet tildelt deres kvarterer som følger (tallene angiver brandskatten i rdlr.)⁴):

Oberst Puttkammer:

Høgholt.....	60
Lengsholm.....	100
Eget.....	20
Bangsbo.....	100
Knivsholt.....	60
Aastrup slot.....	100
Fuglsig.....	40
Egebjerg.....	20
Linderumgaard.....	40
Villerup.....	60
Ørklit.....	20
Sæbygaard.....	200
Steenshede.....	50
Haven.....	60
Hørbylund.....	60
Ormholt.....	40
Knudseje.....	30
Rugtved.....	50
Hundslund kloster.....	140
Boller.....	140
Hvidstedgaard.....	30

³ Grundlaget var jordebøgerne. ²⁵/₈ 1658 udsendtes en fornyet ordre til skriveren paa Aastrup slot om "førstkommende mandag" at bringe lenets jordebøger til Aarhus samt ordre til at lade herredsfogderne gøre bønderne opmærksomme paa, at de skal forlange kvittering for deres ydelser til svenske militærpersoner "paa det siden derefter kan gøres rigtig likvidation med dertil forordnede kommissarier i hvert stift".

⁴ Brandskattebeløbene er ¹/₅ af de ved ordre af ²²/₁₀ 1657 fastsatte (se Gaardboe anf. sted), og de skulde betales i to lige store portioner d. ³/₉ og d. ²⁰/₉ en løs optegnelse om adelige gaarde i Vendsyssel bemærker om de gaarde, der er sat med kursiv, at de har betalt brandskat.

¹ Se: A. Peter Gaardboe: Svenskerne som Fjender i Vendsyssel i 1657 og 1658. (Samlinger t. jy. Hist, og Top. IX, 136-66.)

² Se: Thyge J. Søegaard: Tilstandene i Jylland under og efter Krigen 1657-59 belyste ved jydsk Thingbøger. (Hist. Tidsskrift, 8. R. III, 91-183.)

Tidemandsholm.....	140
Aas	30
Vrejlev kloster	60
Tierit	10
Hæstrupgaard.....	40
Sejlstrup slot.....	100
Børglum kloster.....	200
<u>Slettegaard.....</u>	<u>20</u>
Skat af godser, i alt	2080

Børglum herred.....	1010
Hvetbo herred	420
Ø. Han herred	460
<u>V. Han herred</u>	<u>510</u>
I alt af herreder	2400
I alt af godser og herreder.....	4480

Oberst Heeder:

Nibstrup	20
N. Elkjær.....	40
Eskjær	40
Steensbæk	40
Lerbæk.....	20
Ellinggaard.....	40
Skaarupgaard	20
Baggesvogn	60
Bøgsted	60
Odden	200
Kjærgaard	60
Kjølkegaard.....	100
Hammelmose	200
Burholt	20
Lundergaard.....	40
Rævkjærgaard.....	40
Bratskov.....	200
Kokkedal.....	100
Aggersborg	50
Oxholm	100
Aagaard.....	200
Vesløggaard	40
Birkelse.....	160
Bjørnkjær.....	30
S. Elkjær	40
<u>Langholt.....</u>	<u>40</u>
Skat af godser, i alt	1820

Jerslev herred ⁵⁾	760
Vennebjerg herred	760
<u>Horns herred</u>	<u>680</u>
I alt af herreder	2200

I alt af godser og herreder.....	4020
-------------------------------------	------

⁵ For dette herred findes der en liste, der viser, hvad de enkelte sogne skulde udrede:

Hundslund, Jerslev, V.-Brønderslev, hver 80 rdlr.
Hellevad, Ø.-Brønderslev, Vrensted, This, Tolstrup og Voer, 60 rdlr.
Hellum, Ørum, Hallund og Stenum 40 rdlr.

Dertil et par gode oxer, 12 faar, 12 høns og ½ td. smør. (koncept ^{1/8}, 1658).

Hertil kommer, at Asdal, Dybvad og Vorgaard var fritaget for brandskat og tillagt generalmajor Bedecker; Rødslet hørte paa tilsvarende maade under rigsadmiralen, og Vang og Vraagaard var udlagt til fourage⁶⁾.

Hjermeslevgaard gik helt fri for skat og indkvartering og blev ikke tildelt nogen; den var for udpint af den sidste svenske besættelse; efter ejeren, Jørgen Kruses død (1666), gjorde kreditorerne indførsel for gæld. Ogsaa Hæstrupgaard (forpagter Henrik Kahler) og Sæbygaard maa have været medtagne, da der bemærkes, at de bør skaanes.

Ved beregningen af oberst Heeders herreder bemærkes det, at deri er medregnet grev Ulfeldts tjenere, som ikke skal betale brandskat (der nævnes hos Trap kun Klausholm i Hellevad sogn som tilhørende Korfits Ulfeldt).

I disse lister nævnes ogsaa brandskat af købstæderne, Sæby skulde betale 180 rdlr., Hjørring 120 (byen angiver selv 28 + opkrævningsomkostninger) Skagen 60.

Ligesom brandskattens størrelse⁷⁾ giver os en fornemmelse af herredernes og købstædernes indbyrdes størrelse og velstand, viser en liste over ydelser af materialer (værktøj, søm, tømmer o. l.) fra købstæderne i Aalborg og Aarhus stifter (+ Skive og Nykøbing) og de vendsysselske herreder os en anden side af svenskernes vurdering af skatteevnen. Mindst ydes af: Hobro, Mariager, Skanderborg, Skive, Sæby, Hjørring, Skagen, Nykøbing og Thisted samt de omtalte herreder (Hvetbo herred dog kun det halve); i forhold hertil ydede Horsens, Grenaa og Ebeltoft 125 % og Aalborg, Randers og Aarhus 375 %.

Den proviantskat, landet maatte yde til besættelsestroppernes underhold, synes at have været delt, saaledes at den ene halvdel skulde betales i penge, og den anden skulde leveres i naturalier.

Et skatteschema viser 4 maaneders ydelser til oberst Aschebergs regiment⁸⁾ af alle kongens og kirkens tjenere i Aalborghus len (undtagen 94 gaarde der er henlagt til underhold for stabspersoner); den omfatter følgende varemængder:

500 læs hø, 5000 knipper halm, 2000 td. havre, 500 td. rug, 30 td. ærter, 300 td. øl, 20 td. tvebakker, 200 lisp. flæsk, 200 lisp. smør, 200 lisp. ost, 16 td. salt, 20 lisp. lys, 50 oxer, 100 faar, 240 gæs, 400 høns, der fordeltes mellem herrederne i følgende forhold: Fleskum: 36,25 %, Hornum: 21,4 %, Slet: 14 %, Aars: 13,5 %, Hindsted: 9 % og Hellum: 5,85 %. Dertil 2000 rdlr., som dog er stroget, men velsagtens svarer i værdi til naturalierne, thi en liste over proviantskatten af Mors⁹⁾ og listen over ydelserne til Hals

⁶ Af et brev til overkrigskommissæren ang. uenighed mellem de to oberster om fordelingen fremgaar det, at Skovsgaard dengang var ladegaard til Hundslund kloster, og at Rugtved hørte under Voergaard.

⁷ En lap med forskellige løse notater giver os brandskatten af Thy og Mors:

Thisted: 240 rdlr., adelige gaarde i Thy: 1800 rdlr.

Herrederne i Thy: 2540 rdlr., - i alt: 4.580 rdlr.

Nykøbing: 200 rdlr., adelige gaarde paa Mors: 1210 rdlr.

Sdr. herred: 623 rdlr., Nr. herred 748 ¼ rdlr., i alt: 2.781 ¼ rdl.

⁸ Til dette regiments underhold skulde Aalborg yde en maanedlig skat paa 500 rdlr. (koncept ^{30/8} 1658).

⁹ Til hertugen af Weimars rytterregiment skulde Mors yde: til staben (38 mand): 788 rdlr. 33 sk., til officererne (72 mand): 351 rdlr. 33 sk. og til 480 menige: 3.150 rdlr., - i alt 6.752 rdlr. 9 sk.; her er varerne omregnet til penge.

skanse siger udtrykkeligt, at pengene og varerne skulde udgøre hver sin halvdel af skatten.

Vendsyssels eneste befæstede punkt, Hals skanse, havde d. 15. august tilbageslaet et svensk angreb fra søsiden, men var kort tid efter blevet indtaget af de svenske landstyrker. Der blev lagt garnison i skansen, og der skulde skaffes materialer og proviant derud. Harding Petersen, der indleverede disse papirer til Aalborg magistrat, sendte allerede d. 21. august til Hals skanse følgende varer: 2 sider á 3 bismerpund flæsk, 1 td. brød, 1 lisp. islandsk fisk, 2 lisp. graasej, 10 ”stäbchen” eddike, $\frac{1}{4}$ td. høstsild, $\frac{1}{4}$ td. øl, $\frac{1}{2}$ td. smør, 2 skinker á 18 pund, 1 td. fint krudt = 6 lisp. 4 pund, 50 pund musketkrudt, $3\frac{1}{2}$ pot brændevin, 19 skaalp. bly, 50 favne lunte, 4 skip. lys, 110 flamske sild, 4 pund sukker, 1 pot olje, 1 lod nelliker, 1 lod muskatblomme, $\frac{1}{4}$ pund muskater, 1 pund peber, $\frac{1}{2}$ pund ingefær, 1 pund lange rosiner, 1 pund mandler, ”Stipollen”, 1 pund tobak, 12 piber, 2 kort, 1 bog papir. De har spist, som man gjorde dengang, mange stærkt krydrede retter, som maa have givet dem en vældig tørst.

Heldigvis er der ogsaa opbevaret en liste over deres øvrige forbrug, saa vi kan se, hvad det er, de har krydret saa gevaldigt. Garnisonens 38 mand¹⁰⁾ fik tilsammen 362 rdlr. 45 sk. pr. maaned, beløbet fordeltes efter rang og stand og ydedes halvt i penge, halvt i naturalier; og varerne fordeltes alt andet end ligeligt, saaledes fik chefen: 2 td. øl, $\frac{1}{4}$ oxer, $1\frac{1}{2}$ lisp. flæsk, 2 beder, 4 faar, 3 gæs og 12 høns, mens en menig soldat maatte nøjes med: $\frac{1}{2}$ td. øl, $\frac{1}{8}$ lisp. flæsk, $\frac{1}{4}$ faar og 30 pund kød og dertil svarende mindre rationer af de øvrige levnedsmidler.

Hvornaar hævdedes denne okkupation? Blandt Jovius' papirer findes der kun eet brev efter d. 14. september, dateret Ørklit d. 6. december, hvor en kornet anmoder overkrigskommissæren i Aalborg om visse lempelser for sin kvartervært, en enke; men overkrigskommissæren var allerede før d. 19. september flyttet fra Aarhus til Odense, saa enten har kornetten ikke vidst besked, eller ogsaa har en af krigskommissærene virkelig været paa besøg i Aalborg.

Allerede før d. 8. september befaler Karl Gustaf de i Jylland staaende regiment at trække sig tilbage til Frederiksodde, og da de drog af sted, har de kun efterladt sig smaa spredte vagthold, der helt har maattet afholde sig fra skatteudskrivninger, for der ses ingensteder at være betalt skatter til svenskerne efter udgangen af september.

Opbrudsstemningen synes ogsaa at hvile over det sidste brev konciperet af Jovius d. 14. september; han udsteder pas for gallioten ”Der Hirsch” af Aalborg til at sejle levnedsmidler bl.a. til det Aschebergske regiment i egnen ved Middelfart.

Det er vanskeligt at forestille sig forholdene i Vendsyssel efter svenskernes rømning og før de allierede d. 18. februar 1659 gik over Aggersund og besatte Hanherrederne, men kildernes og især tingbøgernes svigten kan give os lov til at slutte, at denne mellempæriode har været ligesaa rolig og næppe har medført større byrder end den korte svenske besættelse i efteraaret 1658.

Kilde: Jydske Samlinger. 5. rk. bd. 7, s. 215-223.

¹⁰⁾ Nogle af disse soldater har paa et togt ud i landet fanget ejeren af Steenshede (nu Ottestrup), Preben Banner, der, for at slippe for arrest, i et egenhændigt, beseglet brev maa love krigskommissæren ikke at forlade sin gaard; han paastaar iøvrigt i brevet (^{23/8} 1658), at han er en privatperson, der ingen ”würckliche Dienste undt Völcker” har, og at der derfor ingen grund er til at arrestere ham.